

PODRŠKA PORODICAMA
ZA PODSTICAJNU NEGU
DECE RANOG UZRASTA

MODUL 1

RANO DETINJSTVO

Period neograničenih mogućnosti

Moduli za obuku patronažne službe | Prilagođeno za Srbiju

MODUL 1

RANO DETINJSTVO

Period neograničenih mogućnosti

PODRŠKA PORODICAMA ZA PODSTICAJNU NEGU DECE RANOG UZRASTA

MODUL 1

RANO DETINJSTVO

Period neograničenih mogućnosti

Naslov originala:

Module 1: THE EARLY CHILDHOOD YEARS – A Time of Endless Opportunities

Izdavač

UNICEF u Srbiji

Za izdavača

Ređina De Dominićis,
Direktorka UNICEF-a u Srbiji

Elektronsko izdanje, avgust 2019. godine

ISBN 978-86-80902-25-8

PODRŽAVA

Originalne sadržaje modula obuke razvila je grupa autora, međunarodnih eksperata za relevantne oblasti. Rad na izradi modula koordinisale su Regionalna kancelarija UNICEF-a za Evropu i Centralnu Aziju i Međunarodna asocijacija „Korak po korak” (International Step by Step Association – ISSA). Prilagođavanje modula za Srbiju obavila je grupa stručnjaka iz Srbije u okviru projekta Gradskog zavoda za javno zdravlje Beograda i Asocijacije za javno zdravlje Srbije – „Jačanje sistema polivalentne patronažne službe u Srbiji za podršku razvoju dece u ranom detinjstvu”. Projekat je realizovan kroz program saradnje UNICEF-a i Ministarstva zdravlja Republike Srbije, uz finansijsku podršku kompanije Nordeus.

Sadržaj i stavovi izneti u publikaciji su stavovi autora i ne odražavaju nužno stavove UNICEF-a. Publikacija može slobodno da se citira. Zahteve za korišćenjem većih delova teksta treba uputiti UNICEF-u u Srbiji.

SADRŽAJ

Predgovor	4
1 UVOD	9
Svrha modula i ishodi učenja	9
Period ranog detinjstva	9
Ključne poruke – zašto je ova tema za vas važna?	10
2 ZBOG ČEGA JE RANO DETINJSTVO PERIOD NEOGRANIČENIH MOGUĆNOSTI	12
1. Koje su oblasti razvoja?	12
2. Šta su glavne prekretnice u razvoju?	13
3 KOJI FAKTORI UTIČU NA RANI RAZVOJ DETETA?	14
1. Kvalitetna ishrana i odgovarajuća zdravstvena nega	14
2. Stimulativno socijalno okruženje	14
3. Mogućnosti za igru i učenje	15
4 MOZAK SE VRLO BRZO RAZVIJA U PRVE TRI GODINE ŽIVOTA	18
1. Mozak u razvoju	18
2. Uloga staratelja	19
3. Od jednostavnog prema složenom	20
4. Posledice stresa	21
5 RANA ULAGANJA SU NAJEFIKASNIJA	26
6 SMANJIVANJE FAKTORA RIZIKA – JAČANJE ZAŠTITNIH FAKTORA	27
7 RAZVOJ U RANOM DETINJSTVU JE PRAVO SVAKOG DETETA	29
Reference	31
Dodatni resursi	31
Dodatni video klipovi o ranom razvoju dece	33

PREDGOVOR

Globalna posvećenost pružanju podrške sveobuhvatnom zdravlju i razvoju dece ranog uzrasta značajno se povećava poslednjih godina. U susret ostvarenju globalnih Ciljeva održivog razvoja (2018. godine), Svetska zdravstvena organizacija, UNICEF i drugi globalni partneri aktivni na polju ranog razvoja dece usvojili su *Okvir podsticajne nege za razvoj dece ranog uzrasta (Nurturing Care Framework for Early Childhood Development)*, što je sveobuhvatni okvir koji podržava decu u njihovom opstanku i napredovanju radi transformacije njihovog zdravlja i ljudskog potencijala. *Podsticajna nega* karakteriše stabilno okruženje koje doprinosi unapređenju zdravlja i ishrane deteta, štiti dete od pretnji i pruža mu prilike za učenje u ranom detinjstvu kroz afektivne interakcije i odnose. Koristi od takve brige traju čitavog života, a obuhvataju bolje zdravlje, dobrobit i sposobnost za učenje i ekonomsku samostalnost. Porodicama je potrebna podrška kako bi deci mogle da pruže podsticajnu negu; ta podrška obuhvata materijalna i finansijska sredstva, mere državne politike, poput plaćenog roditeljskog odsustva, kao i usluge namenjene određenim grupama stanovništva kroz više resora, uključujući zdravstvenu zaštitu, ishranu, vaspitanje i obrazovanje, socijalnu i dečiju zaštitu.

Rezultati istraživanja u oblasti neuronauke, razvojne psihologije, a posebno o roditeljstvu i posledicama negativnih iskustava u odrastanju dece, pružaju dokaze o tome da ulaganja u podršku razvoju dece od najranijeg uzrasta, kroz usluge kućnih poseta, imaju dugogodišnje pozitivne efekte i mogu značajno da poboljšaju kvalitet roditeljstva, dobrobit, razvoj i opšti napredak dece te da smanje pojavu i posledice zlostavljanja i zanemarivanja dece. Zahvaljujući ovim saznanjima, veliki broj zemalja u Evropi i Centralnoj Aziji uspostavlja i/ili osnažuje uslugu kućnih poseta kao podršku razvoju dece ranog uzrasta i njihovim porodicama.

Kod nas sistem zdravstvene zaštite dopire do većine trudnica i porodica sa malom decom zahvaljujući razvijenim uslugama kućnih poseta u okviru polivalentne patronažne službe, kao i posvećenom radu ginekoloških i pedijatrijskih službi u domovima zdravlja, koje brinu o zdravlju i napredovanju dece od začeca, preko rođenja, sve do punoletstva, sa posebnim fokusom na period do polaska u osnovnu školu, odnosno do uzrasta od šest i po godina (uključujući i pravovremenu imunizaciju dece). Ipak, uz uvažavanje visokog obuhvata i efikasnosti polivalentne patronažne službe, može se reći da u sadržaj ovih usluga još uvek nisu u potpunosti integrisani globalni dokazi o tome šta je važno za razvoj dece ranog uzrasta, posebno u prvih hiljadu dana, što se smatra kritičnim periodom za razvoj moždanih funkcija. Usluge patronažne službe, u okviru kućnih poseta porodici, za sada su više usmerene na opšte zdravlje, rast, negu i imunizaciju, dok su odnosi u porodici, uključujući brigu za dobrobit dece, stimulatивно i bezbedno okruženje, prevencija zanemarivanja i zlostavljanja te rano otkrivanje razvojnih kašnjenja i smetnji manje u fokusu.

Uzimajući u obzir, s jedne strane, visok obuhvat uslugama patronažne službe i, s druge strane, nalaze istraživanja koji ukazuju da se razvoj dece može veoma efikasno podržati u kontekstu kućnog okruženja, kao i saznanja da obučeni, osetljivi i na porodicu usmereni profesionalci mogu kroz kućne posete da doprinesu jačanju roditeljskih kompetencija i otpornosti porodice na izazove sa kojima se suočava, Regionalna kancelarija UNICEF-a za Evropu i Centralnu Aziju i Međunarodna asocijacija „Korak po korak“ (ISSA) inicirale su partnerski, tokom 2015. godine, razvoj više modula obuke za profesionalce koji pružaju podršku porodici kroz kućne posete. Cilj ove inicijative je da se profesionalci, koji podršku porodici pružaju kroz usluge kućnih poseta, pre svega u okviru patronažnih službi, osnaže da u skladu sa naučno dokazanim iskustvima unaprede svoje stavove, znanja i praksu u domenima od ključne važnosti za razvoj u najranijem detinjstvu i za pružanje podrške roditeljstvu.

Rad na razvoju originalnih sadržaja svih modula obuke koordinisale su Regionalna kancelarija UNICEF-a za Evropu i Centralnu Aziju u Ženevi, koju je predstavljala Bettina Schwethelm, specijalistkinja za razvoj i zdravlje male dece, i Međunarodna asocijacija „Korak po korak“ (ISSA) iz Holandije, koju predstavlja Zorica Trikić, viša programska rukovoditeljka.

Za razvijanje originalnih modula obuke bila je angažovana grupa internacionalnih eksperata:

- Cecilia Breinbauer, RISE Institute, Sjedinjene Američke Države (Modul 4);
- Adrienne Burgess, Fatherhood Institute, Ujedinjeno Kraljevstvo (Modul 5);
- Priti Desai, East Carolina University, Sjedinjene Američke Države (Modul 10);
- Andrea Goddard, Department of Medicine, Imperial College, Ujedinjeno Kraljevstvo (Modul 14);
- Svetlana Mladenović Janković, Gradski zavod za javno zdravlje Beograd, Srbija (Modul 15);
- Marta Ljubešić, Odsek za patologiju govora i jezika, Univerzitet u Zagrebu, Hrvatska (Moduli 12 i 13);
- Alessandra Schneider, CONASS – Conselho Nacional de Secretários de Saúde, Brazil (Modul 1);
- Bettina Schwethelm, Regionalna kancelarija UNICEF-a za Evropu i Centralnu Aziju (Moduli 6, 12 i 13);
- Dawn Tankersley, ISSA (Moduli 6, 8 i 11);
- Zorica Trikić, ISSA (Moduli 6, 9 i 11);
- Emily Vargas Baron, RISE Institute, Sjedinjene Američke Države (Modul 15);
- Joanne Vincenten, European Child Safety Alliance (Modul 9);
- Karen Whittaker, University of Central Lancashire, Fellow of the Institute of Health Visiting (Moduli 2 i 17);
- Dr Genevieve Becker, PhD, IBCLC, MINDI, Registered Dietitian and International Board Certified Lactation Consultant (Modul 16);
- Elizabeth Doggett, M.A., stručnjakinja za javno zdravlje (Modul 18)

Svoj doprinos u razvijanju originalnih modula obuke dali su i: Obi Amadi, UNITE/CPHVA Health Sector, Ujedinjeno Kraljevstvo; Kevin Browne, Centre for Forensic and Family Psychology, University of Nottingham Medical School, Ujedinjeno Kraljevstvo; Ilgi Ertem, Developmental Pediatrics Unit, Ankara Medical School, Turska; Jane Fisher, Monash School of Public Health and Preventive Medicine, Melburn, Australija; Deepa Grover i Maha Muna, Regionalna kancelarija UNICEF-a za Evropu i Centralnu Aziju; Maia Kherkheulidze, Department of Pediatrics, Tblisi State Medical University, and Child Development Center, Gruzija; Morag MacKay, European Child Safety Alliance; Aleksei Sergeevic Pockailo, Department of Ambulatory Pediatrics, Belarusian Medical Academy of Post Diploma Education; Roopa Srinivasan, Developmental Pediatrician UNMEED Child Development Center, Mumbai, Indija; Pauline Watts, Public Health England, Ujedinjeno Kraljevstvo; Olivera Aleksić Hill, Institut za mentalno zdravlje, Srbija. Značajan doprinos izradi modula dati su kroz seriju konsultativnih procesa u koji su bili uključeni međunarodni, regionalni i nacionalni stručnjaci, treneri i praktičari iz zemalja Evrope i Centralne Azije.

UNICEF i ISSA žele da izraze veliku zahvalnost autorima i saradnicima koji su bili angažovani na razvijanju modula obuke, jer bez njihove velike posvećenosti razvoju usluga kućnih poseta za podršku deci ranog uzrasta i porodicama, posebno porodicama u kojima su uočeni razvojni rizici i/ili kašnjenja u razvoju deteta, serija od 18 modula obuke ne bi sada bila u rukama profesionalaca u zemljama regiona Evrope i Centralne Azije.

Više o modulima obuke

Svi moduli obuke namenjeni su profesionalcima uključenim u usluge kućnih poseta porodicama sa decom ranog uzrasta (patronažne sestre, pedijatri i drugi profesionalci), oslanjaju se na najnovije naučne dokaze i dobru praksu u ovoj oblasti i bave se ključnim aspektima razvoja i dobrobiti dece. Pošto mnogi od aspekata razvoja dece ranog uzrasta ni kod nas ni u zemljama regiona nisu dovoljno obuhvaćeni inicijalnim obrazovanjem profesionalaca niti programima njihovog stručnog usavršavanja, ovi moduli obuke mogu predstavljati značajan doprinos stručnom usavršavanju praktičara, a ako se integrišu i u obrazovne kurikulume, mogu znatno doprineti njihovom inicijalnom obrazovanju. Moduli se mogu prilagoditi i za obuku drugih profesionalaca, npr. zdravstvenih medijatora, porodičnih saradnika i voditelja slučaja u socijalnoj zaštiti te svih drugih praktičara koji podršku porodici i deci pružaju u neposrednom kontaktu i u kućnim uslovima. Određen broj modula se može prilagoditi za pedijatre ili lekare opšte medicine, koji pružaju podršku porodicama i u okviru zdravstvenih institucija (najpre u domovima zdravlja) i u kućnim uslovima.

Moduli obuke pružaju profesionalcima uključenim u neposredan rad sa decom i porodicama neophodna znanja i alate kojima mogu da povećaju angažovanje roditelja/staratelja u pružanje podrške razvoju dece od najranijeg uzrasta. Njihov sadržaj počiva na pretpostavci da roditelji žele da daju sve od sebe kako bi na najbolji mogući način podržali razvoj svog deteta i ohrabruje profesionalce da primenjuju pristup zasnovan na snagama porodice, da promovišu podržavajuće i podsticajne porodične odnose, da doprinose smanjenju razvojnih rizika i da upućuju porodice ka drugim uslugama i profesionalcima, kada je potrebno. Kako je roditeljstvo posredovano kulturnim vrednostima i uverenjima, moduli obuke za Srbiju prilagođeni su lokalnom kontekstu i obogaćeni lokalnim znanjima i alatima.

Verujemo da će obuka zasnovana na ovim modulima omogućiti svima koji su uključeni u usluge kućnih poseta, a najpre patronažnim sestrama, da razviju osetljivost i uvažavanje za porodične specifičnosti i da će im pomoći da, uz redovnu procenu snaga i potreba deteta, osnaže porodice da informisano preduzimaju akcije i donose odluke u vezi sa zdravljem, dobrobiti i razvojem njihove male dece. Takođe, verujemo da će, zahvaljujući unapređenoj praksi dobro edukovanih profesionalaca, kroz uslugu kućnih poseta deci i porodicama najugroženijih populacija biti značajno olakšan pristup uslugama, pre svega u sistemu zdravstvene zaštite, ali i u sistemima socijalne zaštite i obrazovanja, te da će se na taj način smanjiti rizici koji nastaju usled nepovoljnih uslova za odrastanje i posledice u domenu ranog razvoja.

Kako koristiti module obuke

U kreiranju modula obuke primenjeni su principi učenja odraslih, tako da omogućavaju aktivno učešće u razmatranju i prihvatanju ponuđenih znanja, veština, stavova i praksi koje mogu da se integrišu u rad sa porodicama i njihovo osnaživanje da obezbede najbolje moguće okruženje za dete. Format u kome su moduli obuke prikazani omogućava korišćenje kroz tradicionalne oblike učenja (treninzi), kroz individualno učenje u formi onlajn kurseva, kroz integrisanje sadržaja u obrazovne kurikulume i programe stručnog usavršavanja, kao i kroz različite kombinovane forme. U prilagođavanju modula uzeti su u obzir nivo obrazovanja polaznika obuke, njihova profesionalna iskustva, nacionalni standardi kvaliteta, karakter, kredibilnost modula obuke na lokalnom nivou (da li su deo obrazovnog kurikuluma, stručnog usavršavanja, ličnog usavršavanja i sl.), trajanje obuke (s obzirom na to da jedan kurs obuhvata nekoliko modula, razlikuje se ukupno trajanje jedne obuke).

Prilagođavanje modula obuke za Srbiju

Originalni moduli obuke prevedeni su udruženim učešćem Regionalne kancelarije UNICEF-a, ISSA i pojedinačnih kancelarija u zemljama srodnog govornog područja (Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Srbija). Prilagođavanje 14 modula obuke za Srbiju obavila je grupa istaknutih domaćih stručnjaka u oblasti ranog razvoja, ishrane, nege i brige o deci ranog uzrasta i ranih intervencija. Proces prilagođavanja je bio veoma sistematičan, a pratio je situacionu procenu kvaliteta postojećih usluga, kapaciteta angažovane radne snage i potreba lokalnih porodica. Procesom prilagođavanja 14 modula rukovodio je Gradski zavod za javno zdravlje iz Beograda kroz projekat koji je realizovan u okviru programa saradnje UNICEF-a i Ministarstva zdravlja Srbije. Stručni tim za prilagođavanje modula obuke za Srbiju činili su:

- Ivana Mihić, dr sc. psih., Odeljenje razvojne psihologije, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu (Moduli 1 i 4);
- Dr Olga Stanojlović, pedijatar, KBC Zvezdara (Modul 5);
- Dr Danijela Vukićević, fizijatar, Klinika za rehabilitaciju „Dr Miroslav Zotović“, Beograd (Moduli 6 i 13);
- Dr Olivera Aleksić Hill, dečji psihijatar, Institut za mentalno zdravlje, Beograd (Modul 7);
- Dr Nenad Rudić, dečji psihijatar, Institut za mentalno zdravlje, Beograd (Moduli 8 i 12);
- Mr sc. med. dr Gordana Tamburkovski, Gradski zavod za javno zdravlje, Beograd (Moduli 9 i 15);
- Prim. mr sc. med. dr Svetlana Mladenović Janković, Gradski zavod za javno zdravlje, Beograd (Moduli 9 i 15);
- Jelena Branković, psiholog, NVO Harmonija (Modul 10);
- Prof. dr Milica Pejović Milovančević, Institut za mentalno zdravlje, Beograd (Modul 14).

Originalni moduli 3, 16, 17 i 18 biće priređeni i prilagođeni za Srbiju u narednom periodu. Svi originalni moduli dostupni su na adresi https://www.issa.nl/knowledge-hub?tid%5B%5D=146&tid_3=All.

Naziv modula	Glavni sadržaj
Modul 1. Rano detinjstvo – period neograničenih mogućnosti	Objašnjava kritični značaj ranih godina za razvoj, blagostanje, zdravlje i postignuća deteta tokom celog života.
Modul 2. Uloga patronažne sestre u podršci razvoju dece tokom ranog detinjstva	Nudi viziju nove i sveobuhvatnije uloge patronažnih sestara. Objasnjava veštine i podršku potrebne za tu novu ulogu.
Modul 3. Ishrana i zdravlje odojčadi i male dece	Dostupan samo u originalnoj formi na engleskom jeziku kroz postojeće trening materijale UNICEF-a i SZO (Integrated management of Childhood Illnesses – IMCI, Infant and Young Child Feeding – IYCF, Care for Child Development), na adresi https://www.issa.nl/node/343
Modul 4. Zaljubljanje – podsticanje afektivne vezanosti roditelja i deteta	Naglašava važnost afektivne vezanosti za razvoj deteta. Pruža informacije o tome kako se kroz kućne posete može podržati razvoj sigurne privrženosti.
Modul 5. Partnerstvo u podsticajnom roditeljstvu – angažovanje očeva	Pružuje dokaze o pozitivnom uticaju učešća oca u razvoju deteta. Deli proverene pristupe koje se mogu koristiti tokom kućnih poseta za efikasnije uključivanje očeva.
Modul 6. Umetnost roditeljstva – ljubav, priča, igra, čitanje	Objašnjava kako ljubav, pričanje, igranje i čitanje utiču na razvoj beba i male dece. Pruža osnovne informacije i savete o tome kako pomoći roditeljima da koriste ove pozitivne roditeljske veštine.
Modul 7. Dobrobit roditelja	Objašnjava uticaj perinatalnih mentalnih bolesti na razvoj deteta. Pruža patronažnim sestrama informacije i alate za identifikaciju roditelja sa problemima mentalnog zdravlja u perinatalnom periodu, za pružanje podrške tim roditeljima i za njihovo dalje upućivanje.
Modul 8. Uobičajene brige roditelja	Objašnjava uobičajene brige roditelja koje se odnose na spavanje, plakanje, skidanje pelena i pozitivno disciplinovanje dece, a sa kojima se patronažne sestre svakodnevno sreću tokom kućnih poseta. Pruža praktične savete koji se mogu preneti tokom kućne posete.
Modul 9. Okruženje i bezbednost u domu	Pružuje informacije o najčešćim nenamernim povredama u ranom detinjstvu. Nudi praktične savete za edukaciju porodica kako da smanje broj nenamernih povreda.
Modul 10. Briga i osnaživanje – jačanje veština komunikacije patronažnih sestara	Pružuje uvod u dobru praksu komunikacije. Daje konkretne primere kako se mogu poboljšati veštine komunikacije za uključivanje porodica kroz kućne posete.
Modul 11. Rad na eliminisanju stigme i diskriminacije – promovisanje jednakosti, inkluzije i poštovanja različitosti	Pokazuje kako stereotipi, stigma i diskriminacija umanjuju delotvornost pružalaca usluga u radu sa starateljima i porodicama, posebno onim koje društvo često marginalizuje. Pomaže pružaocima usluga da razmisle o sopstvenim predrasudama i stereotipima u kontekstu celoživotnog učenja i samousavršavanja.
Modul 12. Deca koja se razvijaju drugačije – deca sa invaliditetom ili smetnjama u razvoju	Objašnjava zašto se neka deca različito razvijaju. Naglašava važnost porodice i porodičnih odnosa u podršci deci sa teškoćama u razvoju. Objasnjava nove pristupe, tj. „tim oko deteta“ i „pristup zasnovan na rutinama“, koji bi trebalo da delotvornije podrže ovu grupu dece i porodica.

Modul 13. Praćenje i skrining razvoja	Objašnjava koncepte praćenja razvoja, skrininga i procene. Pruža informacije o osnovnim alatima za praćenje razvoja koji se mogu koristiti u kućnim uslovima.
Modul 14. Zaštita male dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja	Pružna dokaze o uticaju zlostavljanja, zanemarivanja i napuštanje deteta. Objasnjava ulogu kućnih/patronažnih poseta u pogledu prevencije, identifikacije rizika, upućivanja i saradnje sa drugim sektorima u podršci ugroženim porodicama.
Modul 15. Rad sa drugim sektorima	Pružna obrazloženje za saradnju sa drugim sektorima, čiji je cilj dobiti osetljive male dece i njihovih porodica. Podržava razvoj interdisciplinarnu saradnje.
Modul 16. Hranjenje na zahtev (odgovorno hranjenje)	Dostupan samo u originalnoj formi na engleskom jeziku na adresi https://www.issa.nl/node/369
Modul 17. Supervizija – pružanje podrške profesionalcima i unapređenje kvaliteta usluga	Dostupan samo u originalnoj formi na engleskom jeziku na adresi https://www.issa.nl/node/370
Modul 18. Rodna socijalizacija i rodna dinamika u porodicama – uloga patronažne sestre	Dostupan samo u originalnoj formi na engleskom jeziku na adresi https://www.issa.nl/node/371

UVOD

SVRHA MODULA I ISHODI UČENJA

Svrha ovog modula je da se unapredi i osveži vaše poznavanje temeljne važnosti prvih godina u životu deteta, posebno od začeca do treće godine. Naročita pažnja se posvećuje razvoju mozga, koji ima ključni uticaj na neurobiološke puteve koji utiču na zdravlje, učenje i ponašanje tokom celog životnog ciklusa.

Velik broj istraživačkih studija pokazuje da ono što se čini ili ne čini tokom ranog detinjstva ima dugoročne posledice i na pojedince i na društva. Pravednije je i isplativije ulagati u programe ranog razvoja deteta i tako podsticati potencijale deteta, nego kasnije ispravljati ono što se moglo sprečiti.

Nakon ovog modula dobro ćete razumeti sledeće:

- Šta je razvoj deteta
- Kako se u prvim godinama postavljaju temelji za razvoj pojedinca
- Oblasti razvoja
- Razvoj mozga tokom prvih godina
- Važnost brižnih, bezbednih, podsticajnih, predvidivih i uzajamnih odnosa sa malom decom

PERIOD RANOG DETINJSTVA

Rano detinjstvo je najvažnija razvojna etapa u životu čoveka. Većina stručnjaka se slaže da rano detinjstvo obuhvata period od začeca do osme godine života. Period od začeca do treće godine ima ključnu važnost za razvoj i funkcionisanje mozga. Stoga su detetu potrebni kvalitetna ishrana i zdravstvena nega, sigurna afektivna veza sa primarnim starateljem i stimulacija. Od 3. do 6. godine dete je spremno za razvoj predčitalačkih i prednumeričkih veština, da se uključi u grupne aktivnosti, da stiče snažniju sliku o samome sebi, da istražuje, da se igra sa svojim vršnjacima i razvija poverenje; ovo je period u kome deca, naročito deca iz neprivilogovanih porodica, imaju najviše koristi od pohađanja predškolskih programa. Do 6. godine deca postaju spremna za formalno obrazovanje u osnovnoj školi. Ako prelazak iz predškolskog programa u školu u uzrastu od 6. do 8. godine prođe glatko, deca će se verovatno sa lakoćom uključiti u ritam školovanja i ostvariti uspeh u formalnom obrazovanju.

Prve godine života su period izrazite ranjivosti i ogromnih mogućnosti. Ono što se čini (ili ne čini) u tim posebnim godinama tokom čitavog života utiče na zdravlje pojedinca, njegovo ponašanje, spremnost da stvara odnose sa drugima i ostvaruje uspeh u školovanju i zapošljavanju.

Modul **Rano detinjstvo – period neograničenih mogućnosti** predstavlja ključne informacije o ranom razvoju deteta. U njemu se opisuje kako je svoj deci (naročito onoj najranjivijoj i najugroženijoj) i njihovim porodicama potrebna podrška da bi ostvarili optimalan rast i razvoj. Brižno staranje u kontekstu stabilnih, predvidivih i privrženih odnosa jednako je potrebno za zdrav rani razvoj deteta kao i fizička nega i ishrana.

Podaci pokazuju da je u 12 od 29 zemalja srednje i istočne Evrope i Zajednice nezavisnih država (regiona CEEICIS) gotovo polovina dece izložena riziku od neostvarivanja svog punog potencijala zbog zastoja u rasta (usporavanja fizičkog rasta, engl. *stunting*) i siromaštva (UNICEF, 2011). Procenjuje se da je 5,9 miliona dece mlađe od pet godina izloženo riziku od neostvarivanja svog punog potencijala, što predstavlja 26 posto od ukupno 22 miliona dece iz te uzrasne grupe (UNICEF, 2013). Još jedna stvar koju bi trebalo zapamtiti jeste da je to regija sa najvećim brojem dece mlađe od tri godine koja su smeštena u ustanove rezidencijalnog tipa. Institucionalizacija pogubno deluje na rast i razvoj deteta, jer čak ni najbolje ustanove ne mogu da pruže brižno staranje u interakcijama „jedan na jedan“ kakvo je potrebno novorođenčadi i maloj deci.

KLJUČNE PORUKE – ZAŠTO JE OVA TEMA ZA VAS VAŽNA?

- Prve godine u životu deteta su izuzetno važne jer se tada stvaraju temelji za čitav život. U ranom detinjstvu pokreću se i uspostavljaju obrasci ponašanja, kompetencija i učenja, društveni faktori i faktori iz okruženja počinju da modifikuju genetsko nasleđe, moždane ćelije intenzivno rastu i pojavljuju se biološki putevi koji detetu omogućavaju da se nosi sa stresom.
- U prvim godinama deca uče brže nego ikada kasnije u životu. Da bi deca razvila svoje pune potencijale, potrebne su im ljubav i privrženost, pažnja, ohrabrenje i mentalna stimulacija, baš kao i kvalitetna ishrana i dobra zdravstvena nega.
- Kvalitet staranja/brige u prvim godinama života – uključujući zdravstvenu negu, ishranu, društvene interakcije i stimulacije – može imati dugoročne posledice na razvoj mozga.
- Razvoj mozga u ranim godinama utiče na fizičko i mentalno zdravlje, učenje i ponašanje tokom čitavog životnog ciklusa.
- Kao što pozitivna rana iskustva stvaraju zdravu arhitekturu mozga, tako nepovoljna (ili negativna) rana iskustva mogu da je oslabe.
- Programi ranog razvoja deteta koji sveobuhvatno uključuju temeljne potrebe deteta za zdravljem, kvalitetnom ishranom, emotivnim i intelektualnim razvojem, pružaju svoj deci osnovu na kojoj se razvijaju kompetencije i veštine za suočavanje sa stresom u kasnijem životu.
- Promovisanje ranog razvoja deteta jedna je od najuspešnijih strategija za ostvarivanje dečjih prava, smanjivanje društveno-ekonomskih nejednakosti u društvenim grupama (bogati i siromašni, gradsko i seosko stanovništvo, većinske grupe i etničke manjine) i promociju ravnopravnosti i inkluzije među decom i u društvu.

Razvoj u ranom detinjstvu – samoprocena

1. Rano detinjstvo odnosi se na sledeći period u životu deteta:

- od 0 do 5 godina
- od 3 do 6 godina
- od 0 do 8 godina

2. Koji je period u životu čoveka najvažniji za optimalni rast i funkcionisanje mozga?

- od začeca do 3. godine života
- od 3. do 6. godine
- period pohađanja osnovne škole
- period pohađanja srednje škole

3. Šta je detetu od rođenja do 3. godine života potrebno za rast i razvoj mozga?

- kvalitetna ishrana
- kvalitetna zdravstvena nega
- sigurna veza sa primarnim starateljem
- stimulativno okruženje
- sve navedeno

4. Ulaganje u usluge koje pružaju podršku porodicama kako bi svojoj deci omogućile najbolji početak u životu:

- a) nije obaveza državnih vlasti
- b) predstavlja najbolje ulaganje koje neka zemlja može da učini za dobrobit svojih građana
- c) u većini zemalja predstavlja nedostupan luksuz

5. Tačno ili netačno: Više od 20% dece u regionu CEECIS izloženo je riziku neostvarivanja sopstvenog punog potencijala.

6. Rano detinjstvo je period:

- a) vrlo brzog rasta i razvoja
- b) nevinosti
- c) pritisaka i naprezanja

Odgovori:

1. c); 2. a); 3. e); 4. b); 5. Tačno; 6. a).

Razmislite

1. Zbog čega su godine ranog detinjstva važne? Zašto je tako?
2. Zašto mislite da su brižni odnosi nužni za novorođenče i tokom ranog detinjstva?
3. Što znate o ranom razvoju mozga?

ZBOG ČEGA JE RANO DETINJSTVO PERIOD NEOGRANIČENIH MOGUĆNOSTI

Rano detinjstvo postavlja ključne temelje zdravlja, učenja i ponašanja za čitav život. Tokom prvih godina života deca se menjaju: od zavisne i bespomoćne novorođenčadi postaju deca koja hodaju, govore i aktivno rešavaju probleme. Ovaj dramatični proces promena događa se usled složenog uzajamnog delovanja između prirode i vaspitanja, gena i okruženja. Kvalitet vaspitanja i brige u okruženju i ljudski odnosi koje deca razvijaju sa svojim roditeljima, starateljima, porodicom i zajednicom predstavljaju jedan od najznačajnijih i najtrajnijih uticaja na razvoj deteta.

Razvoj deteta čini postepeno nastajanje njegovih sposobnosti da vidi, čuje, govori, kreće se, razmišlja i rešava probleme. Sva deca razvijaju slične sposobnosti, ali različitom brzinom, koja zavisi od njihove genetske osnove i uslova iz okruženja. Neki faktori, kao što su uzrast majke i anemija, utiču na razvoj deteta i pre začeca. Društveno i fizičko okruženje u kojem deca odrastaju takođe utiču na to hoće li ona razviti radoznalost, entuzijazam za učenje i samopouzdanje.

Proces razvoja zahteva specifične podsticaje, koje treba pružati u određenim vremenskim periodima. Na odraslima koji se staraju o detetu, uključujući roditelje, porodice, zdravstvene radnike, vaspitače i nastavnike, socijalne radnike i druge, leži odgovornost da obezbede takve podsticaje.

1. KOJE SU OBLASTI RAZVOJA?

Tokom ranih godina deca ne rastu samo u težini i u visinu. Ona se razvijaju u više uzajamno povezanih i uzajamno zavisnih oblasti. Generalno govoreći, ovo su te oblasti:

- **Fizički i motorni razvoj** – Obuhvata savladavanje kretanja, ravnoteže i postepeni razvoj sposobnosti korišćenja velikih mišića ljudskog tela (npr. onih u nogama potrebnih za trčanje, skakanje i penjanje po stepenicama), kao i malih mišića (npr. onih u prstima, potrebnih za podizanje malih predmeta ili držanje olovke). Te veštine se nazivaju grubi odnosno fini motorički razvoj.
- **Socijalni i emocionalni razvoj** – podrazumeva sposobnost deteta da uspostavlja i održava odnose sa drugima. Mala deca uče kako se stiču prijatelj, kako se učestvuje u grupnim igrama, kako se pokazuje empatija za druge, saraduje, a vremenom sve bolje razumeju pojmove čekanja na red ili šta je u društvenim situacijama prihvatljivo, a šta nije. Deca razvijaju samopouzdanje, samopoštovanje i emocionalnu regulaciju.
- **Kognitivni razvoj** – Odnosi se na povećanu sposobnost učenja, razmišljanja i zaključivanja na sve složenije načine. U ranim godinama deca razvijaju radoznalost i uče da o različitim pojavama postavljaju pitanja „Zašto?“, „Kada?“ i „Kako?“. Period tokom koga mogu da drže pažnju se produžava, a uče i da se koncentrišu na zadatke, da rešavaju probleme, razlikuju boje, kao i da razumeju pojmove broja i slova.
- **Razvoj govora i komunikacijskih veština** – Obuhvata sposobnosti razumevanja jezika i verbalnog izražavanja potreba, misli i osećanja. U tim godinama deca prolaze faze od „brbljanja“, preko izgovaranja jedne-dve reči, do izražavanja punim rečenicama. Dete uči da opisuje doživljaje, da govori o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti i da učestvuje u razgovorima sa vršnjacima i odraslima. Dete takođe razvija ljubav prema slušanju priča i uživa da mu se čitaju knjige.
- **Veštine samopomoći i autonomije** – Odnose se na razvoj veština deteta da se prilagođava okolini i navikava na svakodnevnu rutinu. Na kraju ranog detinjstva većina dece je sposobna da se oblači, hrani, kupa, pere zube i koristi toalet bez pomoći odraslih. Deca takođe nauče da koriste pribor za jelo, da pomognu u pospremanju svojih igraćaka i knjiga ili da ih sama pospreme, usvajaju jednostavne rutine kao što su priprema za spavanje, kada je vreme za igru ili obroke.

Saznajte više: dodatni resursi

Internet nudi mnoštvo sjajnih resursa za učenje o ranom razvoju deteta. Pozivamo vas da istražite različite internet stranice, a ovo su neki predlozi:

Enciklopedija ranog razvoja deteta

Važnost ranog razvoja deteta

<http://www.child-encyclopedia.com/importance-early-childhood-development/complete-topic>

Centar za razvoj deteta, Univerzitet Harvard (SAD)

InBrief¹: Nauka o ranom razvoju deteta

<https://www.youtube.com/watch?v=WO-CB2nsgTA>

InBrief: Temelji celoživotnog zdravlja

https://www.youtube.com/watch?v=o_mCNW4kb6M

2. ŠTA SU GLAVNE PREKRETNICE U RAZVOJU?

Veštine kao što su prvi korak, prvi osmeh i prvo mahanje „pa-pa” nazivaju se glavnim prekretnicama u razvoju. Deca ove glavne prekretnice u razvoju ostvaruju u igri, učenju, govoru, ponašanju i kretanju (puzanje, hodanje itd.). Glavne prekretnice se, u različitim oblastima razvoja, ostvaruju istim redosledom. Na primer, u grubom motoričkom razvoju dete obično nauči da se prevrne, sedi, puzi, stoji, a tek zatim da hoda.

Na sledećim linkovima možete pogledati glavne prekretnice za različite uzraste deteta:

2 meseca: <http://www.cdc.gov/ncbddd/actearly/milestones/milestones-2mo.html>

4 meseca: <http://www.cdc.gov/ncbddd/actearly/milestones/milestones-4mo.html>

6 meseci: <http://www.cdc.gov/ncbddd/actearly/milestones/milestones-6mo.html>

9 meseci: <http://www.cdc.gov/ncbddd/actearly/milestones/milestones-9mo.html>

1 godina: <http://www.cdc.gov/ncbddd/actearly/milestones/milestones-1yr.html>

18 meseci: <http://www.cdc.gov/ncbddd/actearly/milestones/milestones-18mo.html>

2 godine: <http://www.cdc.gov/ncbddd/actearly/milestones/milestones-2yr.html>

3 godine: <http://www.cdc.gov/ncbddd/actearly/milestones/milestones-3yr.html>

4 godine: <http://www.cdc.gov/ncbddd/actearly/milestones/milestones-4yr.html>

5 godina: <http://www.cdc.gov/ncbddd/actearly/milestones/milestones-5yr.html>

Kontrolne liste glavnih prekretnica u razvoju deteta možete pronaći ovde:

http://www.cdc.gov/ncbddd/actearly/pdf/checklists/all_checklists.pdf

(Dodatne informacije možete pronaći u Modulu 13 – „Praćenje i analiza razvoja”)

1 InBrief serija nudi rezimee naučnih istraživanja o ranom razvoju deteta i implikacijama na javne politike i programe u video i pdf formatu (nap. prev.).

KOJI FAKTORI UTIČU NA RANI RAZVOJ DETETA?

Razmislite

1. Na osnovu ličnog iskustva patronažne sestre, navedite koji bi faktori osim zdravstvene nege mogli da utiču na rani razvoj deteta?
2. Koji razlozi mogu dovesti do razlika u razvoju dece?

1. KVALITETNA ISHRANA I ODGOVARAJUĆA ZDRAVSTVENA NEGA

Kvalitetna ishrana je neophodna za rast i razvoj deteta. Ishrana trudnice i malog deteta treba da bude raznovrsna i hranljiva. Ona mora da sadrži preko potrebne hranjive materije kao što su belančevine i esencijalne masne kiseline (potrebne za rast tela deteta i energiju), vitamin A (koji pomaže detetu da bude otporno na bolesti), jod (koji pomaže u zdravom razvoju mozga deteta) i gvožđe (koje štiti njegove mentalne i fizičke sposobnosti).

Isključivo dojenje na zahtev deteta tokom prvih šest meseci, nastavak dojenja tokom druge godine života ili duže, kao i pravovremeno uvođenje bezbednih i hranljivih namirnica u uzrastu od šest meseci pružaju optimalnu ishranu i donose veliku korist za malu decu. Vreme hranjenja takođe pruža važnu priliku za pokazivanje privrženosti i emotivnu stimulaciju.

Kako bi se omogućila kvalitetna ishrana i odgovarajuća zdravstvena nega, patronažne sestre bi trebalo da upoznaju roditelje i staratelje o sledećem: (i) kako obezbediti da dete dobija dovoljno hranjivih materija, kao što su gvožđe i vitamin A; (ii) kako izbeći anemiju i parazitske bolesti kod dece starije od šest meseci; (iii) zašto je potrebna imunizacija i kako izgleda kalendar vakcinacije; (iv) zašto je važno čišćenje od crevnih parazita i (v) kako sprečiti i/ili lečiti uobičajene dečje bolesti. Deca koja na vreme primaju vakcine i dobijaju kvalitetnu ishranu, zdravstvenu negu, ljubav i podršku imaju veću mogućnost opstanka i zdravog rasta. Ta deca mogu da se posvete istraživanju, učenju i razvoju socijalnih, emocionalnih, kognitivnih, jezičkih i motoričkih veština.

2. STIMULATIVNO SOCIJALNO OKRUŽENJE

Bebe ubrzano uče od trenutka rođenja. One najbolje rastu i uče kada im brižni roditelji i drugi staratelji puni razumevanja pružaju ljubav, pažnju i stimulaciju. Na taj način se maloj deci pomaže da razviju osećaj poverenja i sigurnosti, koji se tokom odrastanja pretvara u samopouzdanje.

Deca brzo uče kada se osećaju voljeno i sigurno i kada su u interakciji i igri sa članovima porodice i drugim bliskim osobama. Dečji umovi brzo se razvijaju kada se deci priča, peva, čita, kada se maze i grle, kada vide i čuju poznata lica i glasove i kada imaju prilike da rukuju različitim predmetima. Maloj deci, čak i ako dete još

nije sposobno da razume reči ili ako ima invaliditet, roditelji i staratelji bi trebalo da govore, pevaju i čitaju. Takve rane interakcije pomažu u razvoju emocionalnih, socijalnih i jezičkih veština i kapaciteta za učenje. Za razvoj uma takve interakcije su važne koliko i kvalitetna hrana za fizički razvoj.

Deca koja se osećaju voljeno i sigurno obično bolje prolaze kasnije u životu, jer imaju više samopouzdanja, poštuju sama sebe i lakše se nose sa životnim izazovima. Bebama i maloj deci potrebna je konstantna pažnja. Decu ne bi ih trebalo ostavljati samu (bez nadzora), jer se tako izlažu riziku od nezgoda, a nedostatak interakcije može usporiti ne samo njihov mentalni već i telesni razvoj. (Dodatne informacije o tome možete pronaći u modulima „Afektivna vezanost” i „Umeće roditeljstva”).

3. MOGUĆNOSTI ZA IGROU I UČENJE

Igra predstavlja suštinsko, prirodno ponašanje i važan je pokretač učenja i razvoja. Ona se temelji na svakodnevnim životnim procesima. U celom svetu deca se igraju samostalno ili u grupama, aktivno stvarajući značenje i istražujući svoju okolinu. Deca se igraju jer je to zabavno. Ljudska bića kroz igru otkrivaju, ispituju i integrišu ideje te razvijaju mentalne i fizičke sposobnosti.

Igra, i nestrukturirana i strukturirana, kod dece postavlja temelje za razvoj budućeg učenja i životnih veština. Igra pomaže deci da: (i) razvijaju svoje znanje, iskustvo, radoznalost i samopouzdanje; (ii) uče kroz isprobavanje stvari, upoređivanje rezultata, postavljanje pitanja i savladavanje izazova; (iii) razvijaju jezičke/govorne veštine, veštine razmišljanja, planiranja, organizovanja i odlučivanja i (iv) jačaju vezu sa roditeljima i starateljima. Otuda igra može uticati na razvoj socijalnih kompetencija, inteligencije, govornog razvoja i kreativnosti. Podsticanje dece na igru i istraživanje pomaže deci da se pripreme za školovanje.

Stimulacija, igra i uključivanje u igre sa drugom decom i odraslima vrlo su važni za decu sa invaliditetom, razvojnim smetnjama ili hroničnim bolestima. Već dugo je poznato da deca kojoj su uskraćene mogućnosti za igru propuštaju najvažnije prilike za razvoj životnih veština. Deci su potrebni različiti jednostavni materijali koji odgovaraju fazi njihovog razvoja i učenja. Voda, pesak, kartonske kutije, drvene kockice, lonci i poklopci podjednako su dobri za podsticanje dečje igre i učenja kao i igračke kupljene u prodavnici. (Dodatne informacije možete pronaći u Modulu 6 – „Umeće roditeljstva – ljubav, razgovor, igra, čitanje”).

Deca se neprestano menjaju i razvijaju nove veštine. Oni koji se staraju o deci trebalo bi da uočavaju promene i da dozvole da ih dete vodi kroz te promene. Sve dok je dete zaštićeno od opasnosti, pokušaji da uradi nešto novo i zahtevno predstavljaju pozitivan korak u njegovom razvoju. Odgovaranje na takve zahteve i podsticanje dece pomaže u njihovom razvoju.

Igra je dobila status zaštićenog „prava” u Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima deteta (član 31) zbog svoje ključne uloge u razvoju deteta i potencijala da bude instrument izgradnje mira.

Saznajte više: dodatni resursi

Nauka o ranom razvoju deteta

Nauka o ranom razvoju deteta (*The Science of Early Child Development* – SECD) predstavlja inicijativu za mobilizaciju znanja, čiji je cilj da se savremena istraživanja učine dostupnim svima koji su zainteresovani da saznaju više o dubokom uticaju prvih godina života na celoživotno zdravlje i dobrobit.

Video klip: Dugi domet ranog detinjstva

<http://www.scienceofecd.com/pages/the-long-reach-of-early-childhood>

Kako učim – ključne prekretnice u razvoju deteta

https://www.youtube.com/watch?v=7hn0O_L6fl

Svaki trenutak je važan²

- **uzrast 0-12 meseci:** <https://www.youtube.com/watch?v=79kPn-rh-xA&t=1s>
- **uzrast 12-24 meseca:** <https://www.youtube.com/watch?v=i3Vn4htcd4o>
- **uzrast 24-36 meseci:** <https://www.youtube.com/watch?v=3yzCbEGhnSs&t=155s>

Halo beba je savetovalište Gradskog zavoda za javno zdravlje Beograd koje pruža podršku porodicama u oblasti razvoja dece tokom ranog detinjstva, a više informacija možete naći na adresi www.halobeba.rs

Rano detinjstvo – period neograničenih mogućnosti: samoprocena

1. Preporučuje se da minimalni period tokom koga bi majka trebalo da doji dete, a zatim da počne sa uvođenjem kvalitetne dohrane uz produženo dojenje, iznosi:

- a) 1 nedelju starosti deteta
- b) 3-4 meseca
- c) 6 meseci
- d) 12 meseci

2. O čemu treba informisati roditelje / primarne staratelje kako bi pružali kvalitetnu ishranu i odgovarajuću zdravstvenu negu novorođenčetu?

- a) Kako obezbediti da dete dobija dovoljno hranjivih materija kao što su gvožđe i vitamin A
- b) Kako izbeći anemiju, parazite i gliste
- c) Kako obezbediti da dete primi sve vakcine predviđene kalendarom obavezne imunizacije u Republici Srbiji
- d) Kako sprečiti uobičajene dečje bolesti i/ili kako postupati ako se jave
- e) Sve navedeno

² Materijal je na srpskom jeziku.

3. Šta je staratelji treba da pruže maloj deci kako bi ona mogla da uče?

- a) Strukturu i disciplinu
- b) Ljubav, pažnju, odgovaranje na signale i stimulaciju
- c) Kompjuterske igrice
- d) Radne listiće

4. Tačno ili netačno: Roditelji / primarni staratelji trebalo bi da govore, pevaju i čitaju čak i vrlo maloj deci i bebama.

5. Razvijanju kojih oblasti razvoja dece uzrasta od rođenja do treće godine života pomaže igra?

- a) Socijalnih kompetencija
- b) Inteligencije
- c) Govornog razvoja
- d) Kreativnosti
- e) Životnih veština, samostalnosti, autonomije
- f) Ništa od navedenog
- g) Sve navedeno

Odgovori:

1. c); 2. e); 3. b); 4. Tačno; takve vrste interakcija pomažu deci da razviju emocionalne, socijalne i govorne i komunikacione veštine, kao i sposobnosti za učenje; 5. g).

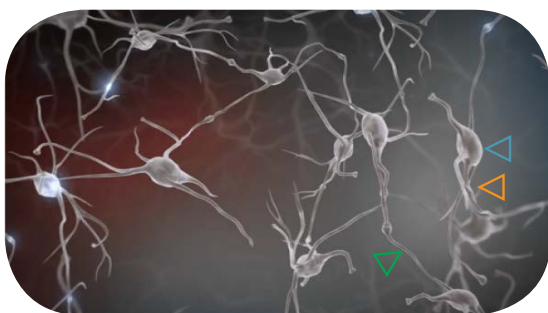
4

MOZAK SE VRLO BRZO RAZVIJA U PRVE TRI GODINE ŽIVOTA

Rane godine, naročito prve tri godine u životu, vrlo su važne za razvoj mozga deteta. Sve što ono dete vidi, dotakne, pomiriše, okusi ili čuje pomaže da se mozak oblikuje za osećaje, kretanje, razmišljanje i učenje.

1. MOZAK U RAZVOJU

Razvoj mozga je uslovljen genima, ali na njega utiče i okolina, jer se ljudska bića rađaju nezrela. Biološki, tokom prvih devet meseci života smatramo ih „fetusom van materice“. Mozak deteta prosečno ima četvrtinu težine mozga odrasle osobe. Pri rođenju beba ima 100 milijardi moždanih ćelija, *neurona*, koje još nisu povezane u neuronske mreže. U prve tri godine života mozak stvara veze između moždanih ćelija (kroz *dendrite*), a jedan jedini neuron može biti povezan sa čak 15.000 drugih ćelija. Dendriti se međusobno ne dodiruju; prostor između njih se naziva sinapsa. Električni impulsi prenose se preko sinapsi putem hemijskih supstanci koje nazivamo *neurotransmitterima*. Stvaranje i jačanje neuronskih mreža stvara osnove za emocije, motoričke veštine, kontrolu ponašanja, logiku, jezik i pamćenje. Neuronske veze koje se učestalo koriste postaju efikasnije, a one koje se ne koriste blede i nestaju.

○ Neuron ○ Sinapsa ○ Dendrit

U prvim godinama uspostavljaju se milioni veza među milijardama moždanih ćelija

Razmislite

1. Šta znate o odnosu između ranih iskustava i razvoja mozga?
2. Prema vašem iskustvu, kakav uticaj može da ima institucionalizacija male dece na njihov razvoj?

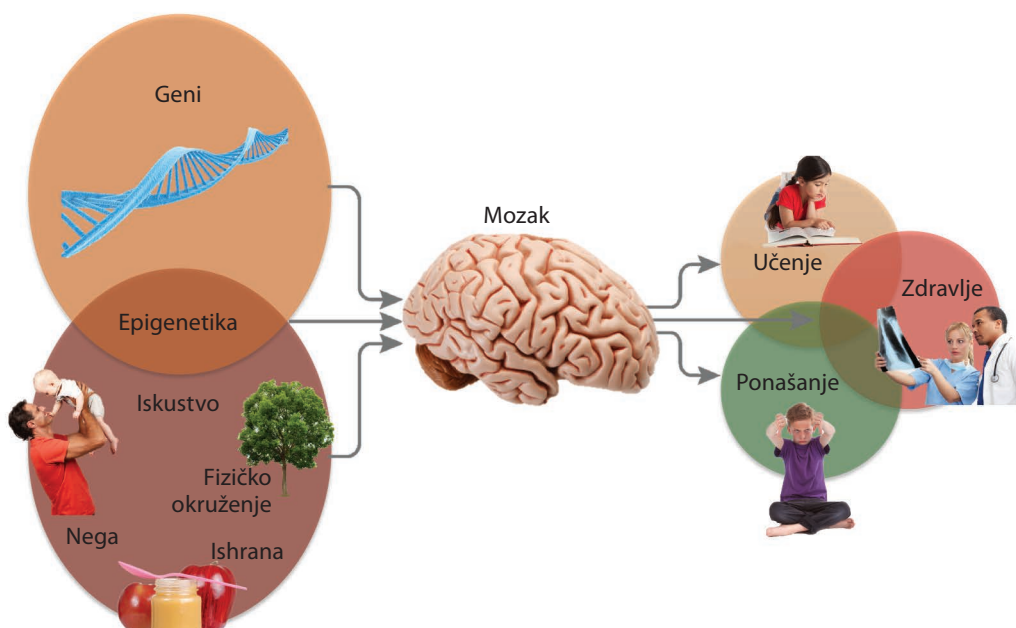
2. ULOGA STARATELJA

Priroda nam je dala različite fiziološke mehanizme i neurohemijske regulatorne procese (hormone i neurotransmitere) kako bi, na fiziološkom nivou, osigurala blisku vezu između staratelja i deteta u prvim godinama života. Na taj način beba koja zavisi od staratelja može da dobije sve vrste iskustava potrebnih za razvoj arhitekture mozga u nastanku. Bliskost između primarnog staratelja (obično majke) i deteta jedno je od najrelevantnijih iskustava za opstanak i zdrav razvoj malog deteta. Stoga su primarni staratelji temelj čitavog procesa ranog razvoja mozga, jer predstavljaju glavni izvor bezbednosti, hrane, stimulacije i učenja za bebe i malu decu. Njihovi gestovi, izrazi lica i ponašanje stimulišu i regulišu razvoj i funkcionisanje detetovog mozga.

Deca započinju život spremna za odnose koji pokreću rani razvoj mozga. Mozak „očekuje iskustva“, što znači da je programiran i spreman da iskustva primi. Dete se rađa sa sposobnošću da bude zainteresovano za lica i da inicira neverbalnu komunikaciju sa drugima. Kada odrasla osoba odgovori na intenzivan pogled deteta, njegove osmehe ili „brbljanje“, pokreće se lanac uzajamnih interakcija. Te međusobne razmene izuzetno su važne za razvoj neuronskih mreža kod deteta. Interakcija između gena i iskustava je poput serviranja i vraćanja loptice u tenisu ili stonom tenisu. Aktivni sastojak ove igre je interakcija između deteta i staratelja koja se ponavlja. Način na koji je dete povezano sa starateljem, i obrnuto, ima ključni značaj za oblikovanje arhitekture mozga. Kako zaključuje Nacionalni naučni savet za razvoj deteta (National Scientific Council on the Developing Child): „(...) odnosi su 'aktivni sastojci' kroz koje okolina utiče na zdrav razvoj čoveka. Oni uključuju svojstva koja na najbolji način unapređuju kompetencije i dobrobit – pružanje individualizovane reakcije, uzajamno delovanje i interakciju i emocionalnu povezanost sa drugim ljudskim bićem.“ (NSCDC, 2004, str. 1)

Arhitektura mozga zavisi od iskustva, kako pokazuje i grafički prikaz u nastavku (McCain i saradnici, 2011, str. 39). Najranija iskustva koja počinju već sa začecem i nastavljaju se nakon rođenja kroz rane godine detinjstva oblikuju arhitekturu mozga i biološke sisteme za čitav život. Okruženje fetusa (koje obuhvata ishranu, zagađenje, lekove, infekcije, majčino zdravlje, dobrobit i nivo stresa) već tokom trudnoće utiče na to kako se ispoljavaju svojstva gena i postavljaju arhitektura i funkcionisanje mozga. Geni oslušuju okolinu i, kao odgovor na unutrašnje i spoljašnje fizičko okruženje, diferenciraju različite strukture i funkcije. Taj postupak je prilično sličan izgradnji kuće, kada je potrebno postaviti čvrste temelje da bi se omogućila funkcionalna struktura.

Razvoj mozga zasnovan na iskustvu

(Fields D., 2011.; Kandel E., Schwartz J. & Jessell T., 2000.; McCain M., Mustard J.F. & Shanker S., 2007.)

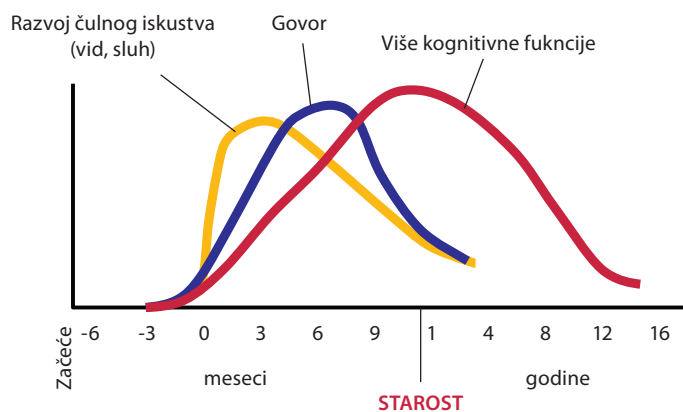
3. OD JEDNOSTAVNOG PREMA SLOŽENOM

Do treće godine života, mozak deteta dostiže 80 posto težine mozga odrasle osobe. U tom uzrastu mozak deteta je 2,5 puta aktivniji od mozga odrasle osobe, a tako ostaje i tokom čitave prve decenije života. Razvoj mozga malog deteta utiče na fizičko i mentalno zdravlje, sposobnost učenja i ponašanje kroz čitavo detinjstvo i život u odraslom dobu.

Naučnici otkrivaju da se osnovni moždani sklopovi stvaraju prvi, a da složeniji sklopovi nastaju kasnije. Drugim rečima, prvo se razvijaju jednostavne veštine, a na tim temeljima zatim nastaju sve složenije veštine. Na primer, čulni/senzorni putevi za vid i sluh razvijaju se pre jezika, a jezik se razvija pre kognicije. Postoje *kritični periodi* u kojima mozak mora da primi određene ulazne informacije. Kod ljudi, kritični odnosno senzitivni periodi za takve ulazne informacije razlikuju se u zavisnosti od razvojnih zadataka u različitim uzrastima. Na primer, u prva tri ili četiri meseca mozgu je potrebna vizuelna i auditivna stimulacija kako bi dete razvilo percepciju dubine i usvojilo zvuk jezika. Period od šest meseci do tri godine kritičan je za razvoj govora. Sposobnosti razmišljanja višeg reda, kao što su zaključivanje ili rešavanje problema, kod dece se razvijaju od otprilike 10. meseca života pa sve do početnih razreda osnovne škole. Ako deca ne dobiju potrebnu stimulaciju u senzitivnim odnosno kritičnim periodima razvoja, manje je verovatno da će ostvariti svoj puni potencijal.

Moramo ranije da počnemo

Rano detinjstvo predstavlja optimalni momenat za podršku čulnom, kognitivnom, socijalnom i jezičkom razvoju

C. Nelson, iz *Od neurona do bliske okoline*, 2000.

Među decom se razlike u razvoju ispoljavaju vrlo rano. Na primer, do prve godine života deteta, delovi mozga zaduženi za razlikovanje glasovnih zvukova prilagođavaju se jeziku kojem je dete izloženo i počinje da se gubi sposobnost uočavanja bitnih razlika u zvukovima drugih jezika. Hart i Risley (1995) pokazali su da usvajanje fonda reči odnosno vokabulara počinje vrlo rano u životu, pa već u uzrastu od 36 meseci postoje jasne razlike kod dece iz različitih socijalnih grupa. Istraživači su uočili da deca koja odrastaju u porodicama visokoobrazovanih roditelja prosečno čuju 2153 reči na sat, deca u radničkim porodicama u proseku 1251 reč na sat, a deca u siromašnim porodicama prosečno 616 reči na sat. U uzrastu od tri godine deca visokoobrazovanih roditelja imaju rečnik od 1100 reči, u poređenju sa decom iz radničkih porodica koja poznaju 750 reči i decom iz porodica koje primaju socijalnu pomoć, koja poznaju 500 reči. Sličan obrazac utvrđen je i u zemljama u razvoju, u kojima se pokazao sve veći jaz u jezičkim veštinama kod dece u uzrastu od 36 do 72 meseca, u zavisnosti od njihovog društveno-ekonomskog statusa. Ukoliko intervencija izostane, ove razlike se produbljuju kako deca odrastaju i počinju da pohađaju školu. Jezički razvoj naročito je važan s obzirom da se gotovo celokupno formalno obrazovanje odvija putem jezika; ako su temelji jezičkog razvoja deteta loši, dete možda neće biti u stanju da optimalno iskoristi mogućnosti školovanja.

Pogledajte sledeće video materijale:

1. ključni koncept – iskustva grade arhitekturu mozga
<https://youtu.be/fYvp28nsa4g>
2. ključni koncept – interakcija po principu „ponudi i uzvрати“ oblikuje stvaranje moždanih sklopova
<https://youtu.be/wg9r515Cmd4>
3. ključni koncept – toksični stres narušava zdrav razvoj
<https://youtu.be/3l8LnnB8FBA>

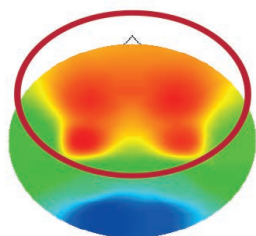
Mozak kao heroj

<https://www.youtube.com/watch?v=s31HdBeBgg4>

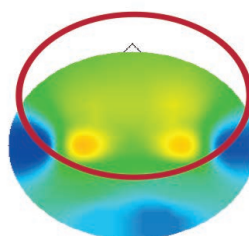
4. POSLEDICE STRESA

Baš kao što rana pozitivna iskustva stvaraju zdravu arhitekturu mozga, rana negativna iskustva tu arhitekturu mogu oslabiti. Činioci koji uzrokuju stres, kao što su zlostavljanje, zanemarivanje ili nekvalitetna ishrana, mogu dovesti do „paljenja“ ili „gašenja“ određenih gena. To utiče na način na koji se pojedinac razvija i šta prenosi na sledeću generaciju. Rana stimulacija je takođe vrlo važna. Istražujući moždane aktivnosti dece uz pomoć elektroencefalografa (EEG) naučnici su otkrili da deca koja dolaze iz brižnog porodičnog okruženja pokazuju snažnije električne aktivnosti (tj. impulse) od dece koja su provela prve godine života u institucijama, u uslovima ekstremne zanemarenosti u domovima za decu bez roditeljskog staranja. Snažniji impulsi označavaju više moždanih aktivnosti, kao što prikazuje donja slika.

Stres ima važnu ulogu u ranom razvoju mozga. Laboratorijska istraživanja na sisarima (pacovima) pokazuju da, ako majke ne odgovaraju na zahteve svoje dece, ti pacovi kada odrastu imaju abnormalne reakcije na stres, kakva je npr. povećana verovatnoća da se razviju zavisnosti. Proučavanje intervencija kod mladih pacova, na primer maženjem po koži, pokazalo je da se verovatnoća razvijanja zavisnosti kasnije može smanjiti jednostavnom dvonedeljnom taktinom stimulacijom. Mnoga porodilišta danas koriste terapiju dodirom kod novorođenčadi u svrhu jačanja njihovog zdravlja. Pedijatri od ranije znaju da prerano rođena deca bolje dobijaju na težini ako njihova svakodnevna terapija osim ishrane podrazumeva i dodir.

Efekti duboke deprivacije na mozak

Podržavajući odnosi

Ekstremna zanemarenost

(C.A. Nelson, 2008.; Maršal, Foks & BEIP, 2004.)

Deca koja su izložena višim nivoima stresa, što se često naziva „toksični stres“, mogu imati narušenu sposobnost razmišljanja i regulacije sopstvenih emocija. Do toksičnog stresa može doći kada se dete fizički ili emocionalno kažnjava, kada se izlaže nasilju, zanemarivanju ili zlostavljanju, kada odrasta u ekstremnom siromaštvu ili u porodici sa osobama koje pate od mentalnih oboljenja, poput depresije ili bolesti zavisnosti. Niski nivoi stresa ne štete deci, naročito ako imaju staratelje koji im pokazuju ljubav i odgovaraju na njihove potrebe. Nivoi stresa kojima su pojedinci izloženi u ranim godinama oblikuju njihovu sposobnost da ublažavaju i kontrolišu reakcije na stres kasnije u životu. Stoga odrasli koji su u ranom detinjstvu bili izloženi lošem kvalitetu staranja često zadržavaju visoke nivoe hormona stresa dugo nakon situacija koje su dovele do stresnog podražaja. Nedovoljna stimulacija i zanemarivanje koje osoba doživi u ranom detinjstvu mogu uticati na razvoj mozga i stvoriti predispozicije za emocionalne i kognitivne probleme tokom čitavog života.

1. **Pozitivni stres** – Umeren i kratkotrajan, izaziva kraće povećanje broja otkucaja srca i blage promene u nivoima hormona stresa. Izvori pozitivnog stresa mogu biti situacije kao što su upoznavanje novih ljudi, izlaženje na kraj sa frustracijama ili primanje vakcine. Pozitivni stres se smatra važnim i nužnim aspektom zdravog razvoja, koji se odvija u kontekstu stabilnih i podržavajućih odnosa sa drugima.
2. **Podnošljivi stres** – Dovoljno oštar da naruši arhitekturu mozga ako se ne kontroliše. Podrška drugih ga može umanjiti i pomoći da se čovek prilagodi stresu i nosi sa stresom, kao i da se ublaže štetne posledice stresa. U izvore podnošljivog stresa spadaju smrt ili ozbiljna bolest voljene osobe, zastrašujuće povrede, razvod roditelja ili prirodne katastrofe. Podnošljivi stres se obično događa u ograničenom vremenskom periodu, što mozgu daje mogućnost da se oporavi od mogućih štetnih posledica.
3. **Toksični stres** – Oštar i dugotrajan stres, praćen nedostatkom umirujuće zaštite koju pružaju odnosi puni podrške. Izvori takvog stresa mogu biti fizičko ili emocionalno zlostavljanje, hronično zanemarivanje, snažna postpartalna depresija ili bolesti zavisnosti roditelja, kao i porodično nasilje. Toksični stres narušava arhitekturu mozga i izaziva celoživotne probleme u učenju, ponašanju, fizičkom i mentalnom zdravlju.

Izvor: <http://www.albertafamilywellness.org/brain-development-addiction/positive-tolerable-toxic-stress>

(Dodatne informacije možete pronaći u modulima „Afektivna vezanost“ i „Bezbednost“)

Saznajte više: dodatni resursi

Centar za razvoj deteta, Univerzitet Harvard (SAD)

<http://developingchild.harvard.edu>

Enciklopedija ranog razvoja deteta

Listići sa informacijama o mozgu:

<http://www.child-encyclopedia.com/sites/default/files/docs/coups-oeil/eyes-on-brain-development-in-children-structure.pdf>

<http://www.child-encyclopedia.com/sites/default/files/docs/coups-oeil/eyes-on-brain-development-in-children-stimulation.pdf>

Mozak koji se menja

<http://changingbrains.org/>

Laboratorija za istraživanja razvoja mozga Univerziteta Oregon pripremila je seriju besplatnih video klipova o plastičnosti mozga, stvaranju predstava, vidu, motoričkom sistemu, pažnji, jeziku, čitanju, matematici, muzici i emocijama i učenju.

Važnost razvoja u ranom detinjstvu – Brookings Institution

<https://www.youtube.com/watch?v=7qmkxytBeDs>

Razvoj u ranom detinjstvu proteže se od trenutka začeća do polaska u osnovnu školu, a obuhvata fizičko blagostanje i kognitivni razvoj, socio-emocionalni razvoj i razvoj govora. Ulaganje u razvoj u ranom detinjstvu stvara srećniju decu, pravednija društva i sprečava ogromne troškove koji nastaju kasnije.

Razvoj mozga: samoprocena

1. Koji procenat težine mozga odrasle osobe imaju deca pri rođenju?

- a) 10%
- b) 25%
- c) 50%
- d) 100%

2. Povežite sledeće pojmove sa njihovim definicijama:

1. Neuroni	a. Veze između neurona
2. Dendriti	b. Kako se poruke šalju između sinapsi
3. Sinapse	c. Nervne ćelije
4. Neurotransmiteri	d. Prostor između dendrita

3. Tačno ili netačno: Kad se moždani sklopovi ne koriste, oni mogu brže da prenose poruke.

4. Zbog čega kažemo da se deca rađaju i „očekuju iskustva“?

- a) Ona očekuju da budu na toplom.
- b) Rađaju se sa sposobnošću da ih zanimaju lica.
- c) Započinju neverbalnu komunikaciju.
- d) b i c

5. Koji procenat težine mozga odrasle osobe ima mozak trogodišnjeg deteta?

- a) 30%
- b) 50%
- c) 80%
- d) 100%

6. „Kritični periodi” razvoja mozga su oni u kojima:

- a) roditelji/staratelji moraju biti tihi u blizini dece
- b) roditelji/staratelji moraju decu da nauče azbuku
- c) mozak mora da primi određene ulazne stimuluse kako bi se razvijao

7. Kritični period u kojem dete mora razviti percepciju dubine i usvojiti zvuk jezika je:

- a) tokom prva tri meseca života
- b) nakon prve godine života
- c) nakon prve tri godine života

8. Koji je kritični period za razvoj jezika?

- a) Od rođenja do trećeg meseca
- b) Od šestog meseca do treće godine
- c) Od treće do šeste godine

9. Tačno ili netačno: Deca koja u uzrastu od 3 godine imaju bogatiji rečnik kasnije pokazuju bolji uspeh u školi.

10. Koja od sledećih situacija može povećati rizik od toksičnog stresa kod dece?

- a) Fizičko ili psihološko zlostavljanje
- b) Gledanje nasilnog ponašanja kod kuće ili u okruženju
- c) Hronično zanemarivanje
- d) Odrastanje u porodici u kojoj majka ili otac imaju teškoće u mentalnom zdravlju
- e) Sve navedeno

11. Tačno ili netačno: Toksični stres može uticati na razvoj deteta.

12. Do pozitivnog stresa kod male dece može doći:

- a) kada upoznaju nove ljude
- b) kada pokušavaju izaći na kraj sa frustracijom
- c) kada dobiju po guzi
- d) a i b

13. Lakše je i efikasnije promeniti sklopove u mozgu odraslog čoveka nego oblikovati moždane sklopove koji tek nastaju u mozgu deteta, jer odrasli imaju razvijen niz različitih strategija učenja.

Odgovori:

1. b) – 25%; do treće godine mozak malog deteta će dostići 80%, što je zaista zapanjujuća brzina rasta.
2. 1 – c; 2 – a; 3 – d; 4 – b.
3. Netačno – oni blede i nestaju (a taj postupak zove se „čišćenje“).
4. d) – Deca se rađaju sa sposobnošću da budu zainteresovana za lica i iniciraju neverbalnu komunikaciju sa drugima.
5. c) – Do treće godine mozak malog deteta dostiže 80% veličine mozga odrasle osobe.
6. c) – Postoje periodi u kojima mozak mora primiti određene stimuluse kako bi se razvijao.
7. a) – Tokom prva tri meseca života mozak mora primati vizuelnu i auditivnu stimulaciju da bi se razvili percepcija dubine i razlikovanje glasovnih zvukova.
8. b) – Šest meseci do tri godine.
9. Tačno – Gotovo sve formalno obrazovanje odvija se putem jezika i dete možda neće biti u stanju da optimalno iskoristi mogućnosti školovanja ako su njegove jezičke sposobnosti slabe.
10. e) – Kada se deca fizički ili emocionalno kažnjavaju ili zlostavljaju, izlažu nasilju, hronično zanemaruju, kada odrastaju u uslovima ekstremnog siromaštva ili u porodicama sa mentalnim bolestima.
11. Tačno – Toksični stres utiče na sposobnost deteta da ublažava i reguliše reakcije na stres u kasnijem životu.
On narušava razvoj mozga i stvara predispozicije za fizičke, emocionalne i kognitivne probleme tokom čitavog života.
12. d) – Pozitivni stres je umeren i kratkotrajan, a podrazumeva situacije kao što su upoznavanje novih ljudi ili izlaženje na kraj sa frustracijama. Pozitivni stres se smatra važnim i nužnim aspektom zdravog razvoja.
13. Netačno – Mozak malog deteta je „plastičniji“ jer je mnogo teže ponovo izgraditi moždane sklopove, koji prirodno blede ako se ne koriste.

RANA ULAGANJA SU NAJEFIKASNIJA

Razmislite

- Na šta mislimo kada govorimo o „ranim ulaganjima“? Ko bi trebalo da bude odgovoran za ta ulaganja?
- Imaju li siromašna deca više koristi od intervencija u rani razvoj nego njihovi bogatiji vršnjaci? Ako je tako, navedite moguće razloge za to.
- Je li rani razvoj deteta jedno od dečjih prava?

Kao što smo ranije napomenuli, moždani sklopovi koji se ne koriste počinju da blede. Oni koji se koriste, postaju snažniji i kasnije ih je sve teže menjati. Ta opadajuća *plastičnost* znači da je lakše i delotvornije uticati na arhitekturu mozga malog deteta, koja se tek razvija, nego menjati sklopove u mozgu odrasle osobe. Drugim rečima, ako deca mogu da uživaju u pozitivnim uslovima zdravog fizičkog i psihosocijalnog razvoja od samog početka, verovatnije je da će se optimalno razvijati i ostvariti svoj puni potencijal, a ako iskuse deprivaciju, zanemarivanje ili zlostavljanje, nije verovatno da će ostvariti svoj puni potencijal.

Sva deca bi trebalo da imaju mogućnost odrastanja u okruženjima pogodnim za razvoj njihovog mozga. Nevoj deci potrebna je i dodatna podrška – reč je o deci iz siromašnih porodica, onoj koja imaju kašnjenja u razvoju ili neku vrstu invaliditeta, žive u seoskim ili udaljenim područjima, pripadaju marginalizovanim grupama ili manjinskim etničkim grupama i sl. Potrebno je ulaganje u resurse kako bi se zdravstvene i obrazovne usluge i socijalna zaštita usmerili na dete i porodicu i kako bi se time obezbedilo da svaka porodica može da pruži maloj deci mogućnosti za razvoj čvrstih temelja za ostatak života. Te usluge treba potkrepiti funkcionalnim politikama zasnovanim na istraživačkim dokazima. Ulaganje u rane godine detinjstva znači izbegavanje visokih troškova za kasnije korektivno delovanje.

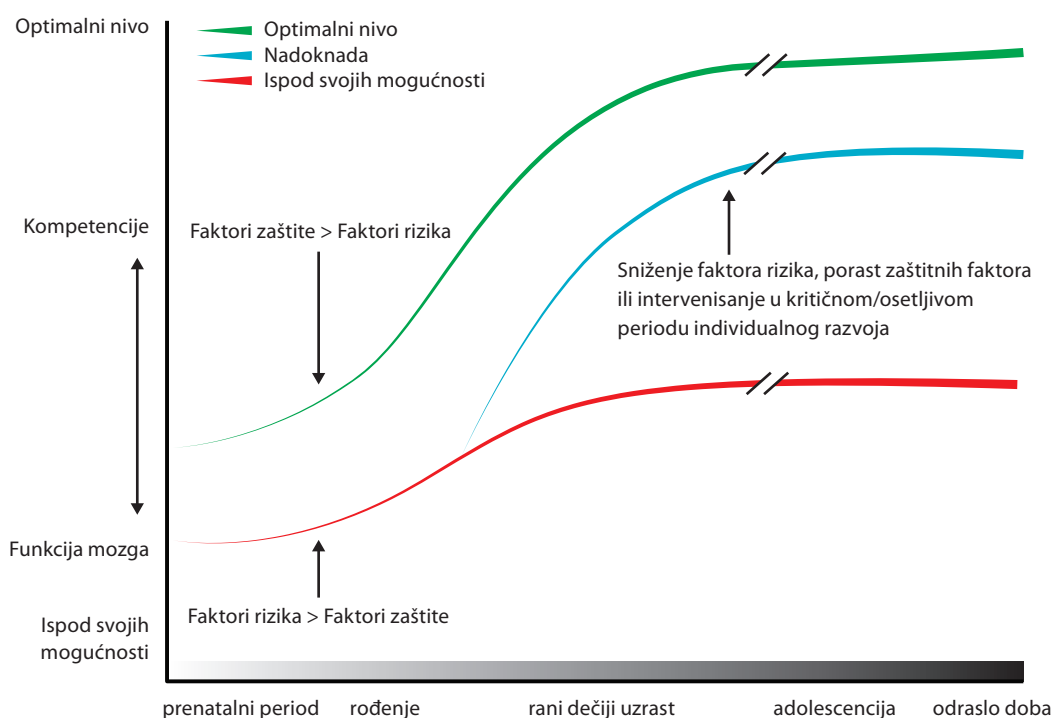
Istraživanja sprovedena na Jamajci pokazala su pozitivne efekte intervencija na poboljšanje ishrane i stimulacije u ranom detinjstvu na razvojne kapacitete dece koja zaostaju u rastu u uzrastu od devet do 24 meseca. *Psihosocijalne intervencije* podrazumevale su nedeljne kućne posete zdravstvene službe u zajednici tokom dve godine, čiji je cilj bio da se poboljša interakcija između majki i dece kroz igru. *Nutritivne intervencije* podrazumevale su davanje dodatka ishrani. Deca koja su zaostajala u rastu, a koja su primala dodatke ishrani i psihosocijalnu stimulaciju, razvijala su se isto kao i deca koja nisu zaostajala. Zanimljivo, deca koja su dobijala samo psihosocijalnu stimulaciju razvijala su se bolje od one koja su dobijala samo dodatke ishrani.

Eksperimentalna evaluacija uticaja intervencija sprovedenih na Jamajci na dugoročne ekonomske pokazatelje pokazala je da je grupa koja je primala stimulaciju imala 25 posto višu zaradu od kontrolne grupe i da je dostigla zaradu kontrolne grupe koja u detinjstvu nije zaostajala u rastu. Ove studije pružaju snažne dokaze o prednostima ranih intervencija u detinjstvu u porodičnom okruženju, koje su integrisane u sistem zdravstvenih usluga za decu. Upravo bi to moglo predstavljati uspešnu strategiju za poboljšanje dugoročnih rezultata kod dece koja su pod rizikom. U radu sa malom decom iz osetljivih grupa treba uzeti u obzir psihološku ulogu majke i potencijalne okidače stresa u okruženju. Najvažnija poruka je – intervenisati rano, intervenisati često i intervenisati efikasno.

SMANJIVANJE FAKTORA RIZIKA – JAČANJE ZAŠTITNIH FAKTORA

Deca koja u početku zaostaju za svojim vršnjacima, zaostaju za njima i kasnije. Jaz u postignućima u ranom detinjstvu obično se dodatno produbljuje u kasnijim godinama. Stoga je vrlo važno ublažiti jaz u ranim godinama kroz smanjivanje *faktora rizika* i jačanje *zaštitnih faktora*. Na osnovu dokaza iz čitavog sveta, jedan članak u svetski poznatom stručnom medicinskom časopisu *Lancet* (Walker i saradnici, 2011) identifikovao je nekoliko najvažnijih zaštitnih faktora, odnosno neke biološke i psihosocijalne faktore rizika (vidi prikaz u nastavku). Negativne posledice faktora rizika mogu se ublažiti ili umanjiti kroz podršku porodicama i jačanje zaštitnih faktora. Ako se potrebna podrška ne obezbedi, razvoj deteta je ugrožen (crvena linija na donjem prikazu); ako se u ranom detinjstvu pruži odgovarajuća podrška, celoživotni razvoj deteta može se sa crvene linije pomaći prema plavoj i približiti nivou postignuća dece koja se dobro razvijaju (zeleno linija).

Razvojne nejednakosti

* Zaštitni faktori

- Kvalitetna ishrana
- Senzitivno i negujuće roditeljstvo
- Bezbedno i stimulatívno okruženje
- Zdravstvena nega (prenatalna, o majci, novorođenčetu i odojčetu)
- Odgovarajući prihodi porodice

* Biološki rizici

- Hronična pothranjenost
- Nedostatak gvožđa i joda
- IUGR
- Infekcija HIV-om

* Psihosocijalni rizici

- Loša interakcija deteta i staratelja
- Depresija majke
- Odrastanje u instituciji
- Izloženost nasilju
- Loše okruženje za učenje

(Prilagođeno prema Walker i saradnici, *The Lancet*, 2011.)

Različita istraživanja dokazala su da dobro osmišljeni i intenzivni programi rane stimulacije mogu pozitivno uticati na ugroženu decu. Projekti *High/Scope Perry Preschool* i *Abecedarian* verovatno se najčešće citiraju. Baker-Henningham i Lopez-Boo (2010) proučavali su intervencije u siromašnim zemljama i utvrdili da takvi programi imaju pozitivan uticaj na kognitivni, socio-emocionalni i nutritivni razvoj, kao i na kasniji uspeh u školovanju.

Procenjuje se da u zemljama u razvoju preko 200 miliona dece mlađe od pet godina ne uspe da ostvari svoje pune potencijale zbog bioloških, psihosocijalnih i kontekstualnih faktora rizika kojima su izložena u ranom detinjstvu (Grantham-McGregor i saradnici, 2007). Neodgovarajuća kognitivna stimulacija najvažnija je psihosocijalna odrednica, uz depresiju majke i izloženost nasilju. Odbor sastavljen od međunarodnih stručnjaka je, 2007. godine, naglasio hitnu potrebu da se izrade kvalitetni programi podrške razvoju dece, koji su nužni za sprečavanje ili smanjivanje gubitka razvojnog potencijala. Stručnjaci su sugerisali da su najuspešniji oni programi koji „deci i njihovim porodicama pružaju direktna iskustva za učenje, koji su usmereni na mlađu decu i decu iz osetljivih grupa, koji traju duže, koji su kvalitetni i intenzivni i koji su integrisani sa uslugama podrške porodicama, kao i sa podrškom kvalitetnoj ishrani i sistemom obrazovanja.” (Engle i saradnici, 2007, str. 229)

Pomagati svoj deci da imaju porodično okruženje koje im pruža podršku i u kome mogu da uče i odrastaju ključno je za stvaranje čvrstih temelja za njihov razvoj. Uspešne strategije kojima se promoviše zdrav razvoj dece i spremnost za školu obuhvataju i sledeće:

- (i) motivisanje roditelja na interakciju sa decom – kroz čitanje, slušanje i razgovor;
- (ii) podršku roditeljima kroz posete porodicama kako bi se stvorile pozitivne održive promene u okruženju u kojem dete živi i poboljšao život roditelja i dece i
- (iii) pružanje opcija uključivanja u sistem predškolskog vaspitanja i obrazovanja svoj deci, osobito onoj iz osetljivih grupa.

Ove tri strategije mogu pomoći u suzbijanju faktora kao što su siromaštvo i disfunkcionalnost porodice, koji kod svakoga umanjuju životni potencijal. One su nužni elementi sveobuhvatnih programa podrške ranom razvoju dece, koji poboljšavaju njihove kasnije rezultate.

(Dodatne informacije možete pronaći u modulima „Zdravlje i dobrobit roditelja” i „Umeće roditeljstva”)

© Roditelj – Centar za rani razvoj, Beograd

RAZVOJ U RANOM DETINJSTVU JE PRAVO SVAKOG DETETA

Sva deca imaju pravo da odrastaju u porodici, pravo na pristup kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti, dobroj ishrani, obrazovanju, igri, kao i pravo na zaštitu od povreda, zlostavljanja i diskriminacije. Deca imaju pravo da odrastaju u okruženju koje im omogućuje da ostvare svoj puni potencijal u životu. Roditelji, staratelji i članovi porodice, zajednice, društva i državne vlasti imaju odgovornost da obezbede poštovanje, zaštitu i primenu tih prava. Vi, kao deo patronažne službe, imate važnu ulogu u tom kontekstu, kroz pružanje smernica, saveta i podrške porodicama o tome kako da se bolje staraju o svojoj deci.

Konvencija UN o pravima deteta govori da dete ima pravo na razvoj „u najvećoj mogućoj meri“ (član 6). Takođe, kaže se da su zemlje potpisnice obavezne da „pruže odgovarajuću pomoć roditeljima i zakonskim starateljima u ispunjavanju njihovih odgovornosti prema detetu i da obezbede razvoj ustanova, olakšica i službi za brigu o deci“ (član 18.2). Temeljna načela Konvencije su nediskriminacija, najbolji interesi deteta, pravo na život, opstanak i razvoj i poštovanje mišljenja deteta.

Dečaci i devojčice imaju jednake kapacitete za učenje. I jedni i drugi imaju iste fizičke, emocionalne i socijalne potrebe za pažnjom, ljubavlju i odobravanjem. Uloga oca je podjednako važna kao i uloga majke u brizi i staranju o deci i u zaštiti prava dece.

Otac treba i sinovima i ćerkama da omogući da se osećaju podjednako važno. Baš kao i majka, otac može da pomogne u zadovoljavanju potreba dece za ljubavlju, privrženosti, odobravanjem, ohrabrivanjem i podsticanjem. Sve devojčice i dečaci moraju imati izvod iz matične knjige rođenih kako bi se lakše obezbedila njihova prava na pristup osnovnim uslugama, kao što su zdravstvena zaštita, obrazovanje, pravne usluge i usluge socijalne zaštite.

(Dodatne informacije možete pronaći u Modulu 5 – „Uključivanje očeva“)

Samoprocena

1. Deca i porodice kojima bi mogla biti potrebna dodatna podrška jesu:

- deca iz siromašnih porodica
- deca koja imaju kašnjenja u razvoju
- deca iz seoskih i/ili udaljenih područja
- deca iz marginalizovanih grupa, deca iz manjinskih etničkih grupa
- sve navedeno

2. Kakve vrste javnih ulaganja pomažu maloj deci da odrastaju u okruženjima koja su pogodna za razvoj njihovog mozga?

- Učiti bebe fonetiku
- Zdravlje, obrazovanje, nega i zaštita dece i porodica
- Programi unapređenja ishrane
- Brižno i podržavajuće roditeljstvo, bezbedna i stimulaturna okruženja
- Sve osim a

3. Tačno ili netačno: Patronažne službe mogu pomoći u smanjivanju jaza u razvoju dece tako što će upozoravati roditelje kada čine nešto pogrešno.

Odgovori:

1. e); 2. e); 3. *Netačno – Patronažne službe bi trebalo da pruže smernice, savete i podršku porodicama.*

Saznajte više: dodatni resursi

Human rights for children and women: How UNICEF helps make them a reality, UNICEF, 1999.

http://www.unicef.org/publications/files/pub_humanrights_children_en.pdf

Bernard van Leer & UNICEF (2006). A Guide to General Comment 7: 'Implementing Child Rights in Early Childhood'. The Netherlands: BvLF.

http://www.unicef.org/earlychildhood/files/Guide_to_GC7.pdf

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta odnosi se na svu decu mlađu od 18 godina, ali njena primena postavlja specifične izazove u praksi kada je reč o maloj deci. Ova knjiga je vodič za obezbeđivanje dečjih prava u ranom detinjstvu, a zasniva se na Opštem komentaru br. 7 Odbora za prava deteta UN.

Rezime:

Opšti komentar br. 17 Odbora za prava deteta UN o pravu deteta na odmor, razonodu, rekreaciju, kulturni život i umetnost (član 31).

http://www.ipausa.org/pdf/IPASummaryofUNGCArticle31_FINAL.pdf

REFERENCE

Baker-Henningham H & Lopez-Boo F. (2010). Early Childhood Stimulation – Interventions in Developing Countries: A Comprehensive Literature Review. Discussion Paper 5282. <http://ftp.iza.org/dp5282.pdf>

Engle, PL Black MM, Behrman, JR, et al, for the International Child Development Steering Group (2007). Strategies to avoid the loss of developmental potential in more than 200 million children in the developing world. *Lancet*, 369:229-42.

Grantham-McGregor SM, Cheung YB, Cueto S, Glewwe P, Richter L, Strupp, B. (2007). Developmental potential in the first 5 years for children in developing countries. *Lancet*, 369: 60-70.

Hart B, & Risley TR (1995). *Meaningful differences in the everyday experience of young American children*. Baltimore: Brookes Publishing.

McCain MN, Mustard JF, & McCuaig K. (2011). *Early Years Study 3: Making Decisions, Taking Action*. Toronto: Margaret & Wallace McCain Family Foundation. <http://timeforpreschool.ca/media/uploads/pdfs/early-years-study3-2011.pdf>

National Scientific Council on the Developing Child [NSCDC] (2004). *Young children develop in an environment of relationships. Working Paper N° 1*. Retrieved from <http://www.developingchild.net>

Nelson CA. In InBrief. Nauka o ranom razvoju deteta. <http://developingchild.harvard.edu/wp-content/uploads/2015/03/InBrief-The-Science-of-Early-Childhood-Development.pdf>

Nelson CA. (2008). In InBrief. Uticaj ranih nepovoljnih uslova na razvoj deteta. <http://developingchild.harvard.edu/wp-content/uploads/2015/05/inbrief-adversity-1.pdf>

UNICEF (2011). *Early Childhood Development. What Parliamentarians Need to Know and Do*. UNICEF Regional Office for the Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States: Geneva.

UNICEF (2013). *Keeping Our Promise to Children: An agenda for action*. Geneva: UNICEF

UNICEF, WHO, UNESCO, UNFPA, UNDP, UNAIDS, WFP and the World Bank (2010). *Facts for Life*. Fourth Edition. New York: UNICEF.

Walker SP, Wachs TD, Grantham-McGregor S, Black MM, Nelson CA, Huffman SL, Baker-Henningham H, Chang SM, Lozoff B, Meeks-Gardner JM, Powell CA, Rahman A, and Richter L. (2011) Child Development 1: Inequality in early childhood: risk and protective factors for early child development. *Lancet*, 378: 1325-1338.

Dodatni resursi

Postoji niz korisnih stranica koji pružaju materijale i resurse u obliku izveštaja, članaka, sajtova i video klipova o aktuelnim temama u oblasti ranog razvoja deteta. Predlažemo vam da posetite sledeće stranice:

Centar izvrsnosti za rani razvoj deteta (Centre of Excellence for Early Childhood Development – CEECD)

<http://www.excellence-earlychildhood.ca>

Ovaj centar, smešten u Kanadi, posvećen je izgradnji i produbljivanju znanja o razvoju male dece od začeća do pete godine života putem **Enciklopedije ranog razvoja dece**.

www.child-encyclopedia.com (na engleskom)

<http://www.encyclopedia-deti.com> (na ruskom)

T. Beri Brazelton, Prekretnice – od rođenja do treće godine života: emocionalni i bihevioralni razvoj vašeg deteta, Mladinska knjiga, 2008.

<http://www.mikroknjiga.rs/store/prikaz.php?ref=MLKPrOdRdDTrGd>

Listići sa informacijama o mozgu:

<http://www.child-encyclopedia.com/sites/default/files/docs/coups-oeil/eyes-on-brain-development-in-children-structure.pdf>

<http://www.child-encyclopedia.com/sites/default/files/docs/coups-oeil/eyes-on-brain-development-in-children-stimulation.pdf>

Centar za razvoj deteta, Univerzitet Harvard (SAD)

<http://developingchild.harvard.edu>

Ovo je sjajan izvor naučnih informacija o ranom detinjstvu, razumevanju intervencija, inovacijama, razvoju dece u svetu i temeljima celoživotnog zdravlja. Centar nudi niz medijskih proizvoda osmišljenih sa ciljem da se smanji jaz između stručnjaka za nauku o ranom detinjstvu i znanja i ponašanja šire javnosti.

Serija **InBrief** nudi kratke rezimee savremenih naučnih prezentacija i istraživanja o ranom razvoju dece i o evaluaciji programa podrške u ranom detinjstvu. Ovi rezimei pripremljeni su tako da stanu na jedan list papira, a mogu se štampati (obostrano) i poslužiti kao dopuna [video priložima](#).

[Standardi za razvoj i učenje dece ranih uzrasta u Srbiji, urednik dr Aleksandar Baucal, 2012, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Institut za psihologiju, uz podršku UNICEF-a:](#)

Živka Krnjaja, Igra na ranim uzrastima, str. 113-132; Dragana Pavlović Breneselović, Odnosi na ranim uzrastima, str. 133-150

http://www.udruzenjepedijatara.rs/pdf/OPSTA/2_Standardi_za_razvoj_i_ucenje_dece_ranih_uzrasta_u_Srbiji.pdf

Nirvana Pištoljević, Rani razvoj djeteta – Šta treba znati, EDUS BiH, Udruženje pedijatara Srbije, 2016.

<http://udruzenjepedijatara.rs>

<http://www.edusbih.org/>

InBrief: Nauka o ranom razvoju deteta

<https://www.youtube.com/watch?v=WO-CB2nsqTA>

InBrief: Temelji celoživotnog zdravlja

https://www.youtube.com/watch?v=o_mCNW4kb6M

InBrief: Uticaj ranih nepovoljnih uslova na razvoj deteta

<https://www.youtube.com/watch?v=chhQc0HShCo>

InBrief: Nauka o zanemarivanju

<https://www.youtube.com/watch?v=bF3j5UVCSCA>

InBrief: Izvršne funkcije: veštine za život i učenje

https://www.youtube.com/watch?v=efCq_vHUMqs

Dodatni video klipovi o ranom razvoju dece

Tri ključna koncepta:

1. ključni koncept – iskustva grade arhitekturu mozga

<https://youtu.be/fYvp28nsa4g>

2. ključni koncept – interakcija po principu „ponudi i uzvрати” oblikuje stvaranje moždanih sklopova

<https://youtu.be/wg9r515Cmd4>

3. ključni koncept – toksični stres narušava zdrav razvoj

<https://youtu.be/3l8LnnB8FBA>

Izgradnja sposobnosti odraslih da poboljšaju rezultate dece: teorija promene

<https://youtu.be/-hJ2F0kyCfo>

Mozak kao heroj

<https://www.youtube.com/watch?v=s31HdBeBgg4>

National Scientific Council on the Developing Child. (2007). The timing and quality of early experiences combine to shape brain architecture. Cambridge, MA: National Scientific Council on the Developing Child, Working Paper No. 5.

http://developingchild.harvard.edu/library/reports_and_working_papers/wp5

Ovaj izveštaj daje jasan i kratak pregled novih naučnih saznanja o razumevanju važnosti kritičnih perioda u razvoju mozga i implikacija tih saznanja na razvoj politika.

Changing Brains

<http://changingbrains.org/>

Laboratorija za razvoj mozga Univerziteta Oregon nudi naučni program za nenaučnu javnost – roditelje, edukatore i donosiocе politika – sa informacijama i praktičnim naučno utemeljenim preporukama. Postoji i serija besplatnih video klipova o plastičnosti mozga, stvaranju predstava, vidu, motoričkom sistemu, pažnji, govoru, čitanju, matematici, muzici i emocijama i učenju.

Bernard van Leer Foundation

<http://www.bernardvanleer.org/>

Oates J., Karmiloff-Smith A, Johnson MH, Eds. (2012). *Developing Brains. Early Childhood in Focus 7*

<http://www.bernardvanleer.org/Developing-Brains>

Serija izdanja koja pružaju pregled najznačajnijih oblasti istraživanja u neuronaukama i nauci o razvoju deteta, a usmerena je na snažne efekte kvaliteta ranog okruženja deteta, i fizičkog i društvenog.

CRIN (Child Rights International Network)

<http://www.crin.org>

CRIN je globalna mreža za dečja prava, koja pokreće kampanje zagovaranja, predvodi međunarodne koalicije za prava dece i nastoji da postojeće mehanizme za zaštitu ljudskih prava učini dostupnim za sve. Internet stranice mreže predstavljaju vredan izvor

najnovijih informacija o nacionalnom i međunarodnom zakonodavstvu u pogledu prava dece, mehanizama za obezbeđivanje dečjih prava i prava dece u svakoj pojedinoj zemlji.

Science of Early Child Development (SECD)

<http://www.scienceofecd.com/>

Red River College pripremio je, u saradnji sa Univerzitetom u Torontu, ove onlajn multimedijalne resurse koji predstavljaju neka od najnovijih istraživanja o ranom razvoju dece i zdravlju stanovništva.

Halo beba, Gradski zavod za javno zdravlje Beograd

<http://www.halobeba.rs/>

UNICEF Srbija

<https://www.unicef.org/serbia/svaki-trenutak-je-vazan>

UNICEF Srbija

<https://www.youtube.com/channel/UCQYrR9NUnproCeOvkQ89vaw/videos>

© UNICEF/Pirozzi

